

הנוסחה 'מ... ומעלה' / והלאה' במקרא

גרשון ברין

שימושי הנוסחה בדרך כלל

ללשונות 'והלאה' 'ומעלה' יש במקרא שני שימושים עיקריים.¹ שימוש אחד הוא במשמעות לוקאלית "גש הלאה" (בר' יט 9); "מעבר לירדן והלאה" (במ' לב 19) ועוד. והוא הדין בלשון 'ומעלה' כגון "מהסלע ומעלה" (שופ' א 36) ועוד. השימוש השני הוא במשמעות של זמן "מהיום ההוא והלאה" (שמ"א יח 9). משום טיב הציורים של שני הלשונות האמורים, ניתן לראות שהשימוש הלוקאלי הוא הראשוני.

בשני השימושים – של המקום ושל הזמן – מושג כיוון בלתי מוגבל של התיאור המובא בטקסט. כשנאמר, למשל, 'מהסלע ומעלה' לא אמורה בכתוב כל נקודה מגבילה, ותיאורטית העניין נמשך הלאה ללא הגבלה, ובלבד שיהא בהתאמה לתוכן האמור בכתוב.

העדר ההגבלה בולט יותר, לדעתי, בשימוש של הזמן מאשר בשימוש של המקום. נמצא, שהשימוש בזמן מיצג דרגה גבוהה יותר של הפשטה.² הנוסחה 'מ... ומעלה' מופיעה בסיפור בדבר התקנה שתיקן דוד בהיותו שר גדוד: "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלקו ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה" (שמ"א ל 24–25). כוונת הנוסחה בכתוב זה ללמד, שמאז – מיסודו של הנוהג בימי דוד – ואילך, ממשיך הוא להתקיים, אף שלימים, בעתיד הרחוק, עשוי המנהג להתבטל. והנה מן הלשון 'וישימה לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה' נתאשר, אמנם, שנוהג זה מימי דוד התמיד מאז ועד ימי המספר,³ וגם עתה אין הוא מתבטל. זאת אומרת, שאף אם נניח, שבתקופה כלשהי שינו את המנהג והחליפוהו, מכל מקום בעת העלאת הדברים על הכתב עדיין היה המנהג מתקיים והולך בלא שיראו לו הפסק. יוער, שמצטייר כאן שימוש מיוחד בנוסחה 'מ... והלאה/ומעלה'. בניגוד לשימוש הרגיל הבנוי על הקטבים 'מ... ומעלה',⁴ הרי כאן מיוצג אף ההווה ('עד

היום הזה"). המיוחד הוא איפוא בכך שלשון 'ומעלה' כסיום בלתי מוגדר משמש כאן במעמד וריאנטי ללשון 'עד היום הזה' המהווה קוטב מוגדר. אולי צמח נוסח כפול זה (של הסיום) מתוך רצון לנקוט תיארוך קונקרטי יותר מאשר אמירה כוללנית ('ומעלה'), שיש בה קביעה לא מוגדרת: או שמא תבואר התופעה כ'כפל גירסה'⁵.

ודוגמא אחרת מחומר חוקתי. בכמ' טו 22–23 'וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה אשר דבר ה' אל משה את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה מן היום אשר צוה ה' והלאה לדרתיכם'.⁶ הלשון 'מן היום אשר צוה ה' והלאה' בנוי לפי העקרון של הנוסחה 'מן היום ההוא והלאה'. נמצא, הכתוב מדבר על הזמן בעתיד, שבו עלולים ישראל לעבור על דיני התורה. תיאור הזמן בנוי בדרך מופשטת ביותר, ומגמתו לכלול את כל התקופות שמעת מתן הדין [= היום אשר ציווה ה' (את משה)] ועד סוף כל הדורות (= והלאה). נראה לי, שנמצא בכתוב זה השימוש המקיף ביותר מבין הכתובים המשתמשים בנוסחה.⁷

שימושי הנוסחה במיפקדים

עתה אעבור לסקירת שימושי הנוסחה 'מ... ומעלה' בטקסטים שעניינם מיפקדים, במה שנוגע לכלל ישראל, ואחר-כך נדון בשימושי הנוסחה במיפקדי הלויים. במסגרת זו יבוררו במפורט המשמעויות השונות של לשון 'ומעלה'. מצד אחד, בגלל אופי הלשון 'ומעלה', שאינו מסוים, הרי אין כל הגבלה לכיוון הסיום של שימושי הנוסחה, אך מאידך יש שימושים בנוסחה שבהם לשון 'ומעלה', משמש במשמעות מוגבלת, כלומר האמור בנוסחה חל מ... ועד גבול מסוים ותו-לא. בגלל צורת הדיון הובאו כאן כל כתובי המיפקדים שבמקרא, (של ישראל ושל הלויים) הכוללים את הנוסחה. אגב סקירת כתובים אלו נידונו גם לשונות נוספים, כגון 'יוצא צבא'.

(א) במיפקדים של כלל ישראל

סוג מיוחד במסגרת שימושי הנוסחה בא לידי ביטוי בשימושה לעניינים הכרוכים במניית בני גילים שונים לצורך מיפקדים וכיוצא בזה.

בטקסטים שונים מופיעה נוסחה לשם קביעה, שהמיפקד יחול 'מבן \times שנים ומעלה'. מכאן, שנתכוונו לכלול באמרה זו את כל הניפקדים שמגיל מסוים ואילך ללא כל הגבלה. כך נאמר בפרשת מחצית השקל שמ' ל 14 "כל העובר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'", "ולא יהיה בהם נגף בפקד אותם" (שם 12). דיווח על ביצוע המיפקד בא בשמ' לח 26 ואף שם נמסר טווח

הגילים "מבן עשרים שנה ומעלה".

ברשימת המיפקד של כמ' א מופיע סטריאוטיפית הפרט על גיל העומדים במיפקד. כבר בצו נאמר "שאו את ראש... מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא" (כמ' א 2-3). בביצוע נזכר (שם 18) "ואת כל העדה הקהילו באחד לחודש השני ויתילדו על משפחתם לבית אבותם במספר שמות מבן עשרים שנה ומעלה לגלגלתם". והנה, לא נאמר כאן שהניפקדים הם יוצאי צבא, אך טווח הגילים נמסר גם כאן לפי הנוסחה "מבן עשרים שנה ומעלה". ושמא מכאן ראייה, שכל הגברים שמעל לגיל עשרים הם הם יוצאי צבא. מכל מקום המעיין בפרשיות שבשם' ל לח ובמ' א 18 למד שהעקרון הוא של מניית הכול, ובלבד שהם מעל לגיל עשרים. * מכאן עולה, שגם כמ' א 2-3 ועוד, החוזרים על אותם הפרטים ומזכירים בצד זאת את המונח 'יוצא צבא' מכוונים למעשה לאותה תמונה.¹⁰

ראיה לשימוש כזה של הנוסחה עולה מפרשת הערכים (ויקרא כז). בפרשה זו באה מערכת של ארבעה טווחי גילים. שלשה מביניהם הם: (1) 'מבן חודש ועד בן חמש שנים' (וי' כז 6); (2) 'מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה' (שם 5); (3) 'מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה' (שם 3).

החוליה הרביעית מנוסחת בנוסח הנידון כאן 'מבן ששים שנה ומעלה' (שם 7). נמצא, שביודעין, ולמרות יכולת השימוש בקוטב של סיום מוגדר (כפי שעולה משלשת הכתובים הראשונים), מנסח הכותב את החוליה הרביעית בקוטב בלתי מוגדר, וזאת במגמה ברורה לכלול את כל אפשרויות הגילים שמגיל ששים ומעלה. על כן אין לטעון, שלשון 'מעלה' מקרי הוא, וכי הוא חותר למעשה לקוטב סיום מוגדר, המשתנה לפי נושא העניין.

ניסוח ניגודי-משלים לנוסחה 'מבן... ומעלה' בא בדה"א כז 23 על מיפקד דוד את כלל העם "ולא נשא דויד מספרם למבן עשרים שנה ולמטה" וגו', מכלל לאו אתה שומע הן. היינו, שכדין המיפקדים שבס' במדבר אף דוד מנה את בני עשרים ומעלה. ובסוף הפסוק באה הנמקה לאי-ספירת האנשים שמתחת לגיל עשרים "כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים", ולכאורה יוצא כאילו אין מונים כדי שלא תיפול חלילה עין הרע בישראל הרבים.

יש לתת את הדעת לכך, שטווח הגילים שנמנו כאן מעשרים ומעלה זהה לפרשת המיפקדים שבס' במדבר, אלא שכאן לא נאמר, שהנמנים הם יוצאי צבא, ושמא מכאן ראייה נוספת, שאין יוצא צבא אלא ביטוי בסתם, ולשון 'מעלה' מורה על מניין כולל בלא הפסקה בגיל מסוים.

תיאור הלשון 'יוצא צבא' בא במניין צבא אמציה 'למבן עשרים שנה ומעלה וימצאם שלש מאות אלף בחור יוצא צבא אוחז רומח וצנה' (דה"ב כה 5). ברור הוא, שיש בזה נסיון לדבר בלשונו של במדבר א. מאידך גיסא, לפי ההגדרה המפורטת שבאה כאן (בחור יוצא צבא וגו'), יש תפיסה של קוטב סיום

למניין, אלא שקוטב זה לא הוגדר מבחינת הגיל, אף שאפשר שהיה ידוע ומקובל. במגילת המקדש עמ' נז, שורות 3 ואילך נאמר "... ביום אשר ימליכו או [תו] בני ישראל מבן עשרים שנה ועד בן שישים שנה לדגליהמה ופקדו] בראשימה שרי אלפים" וגו'. מדובר בחיל המשמר של המלך שיפקדו ביום המלכת המלך. חיילים אלו הם מבני עשרים ועד בני שישים; נקודת הגיל הנמוכה – עשרים – ברורה, אך על סמך מה באה נקודת הסיום? האם אין אפשרות להניח, שגם הכתובים במקרא נתכוונו, כאמור, לסיום מסוים, אלא שלא פירטו זאת והסתפקו בלשון 'ומעלה'. לפי ידן, ¹¹ טווח הגילים במקום זה הוא בהשפעת ויק' כז. לדעתי אין פירוש זה עומד במבחן. בויק' כז הובאו קבוצות גילים שונות מבן חודש ואילך, כשבקבוצה הרביעית בני שישים ומעלה. לא ברור כיצד פירשה הכת את עניין הערכים על יוצאי הצבא. גיל הלויים אינו עניין לכאן באשר הוא נע בגבולות אחרים (25–50 או 30–50). ושמה משתקף בזה נוהג ביצועי מסוים בתקופות המקרא השונות.¹²

הלשון 'מבן עשרים שנה ומעלה' ביחס לכלל ישראל בא עוד בדברי האל בפרשת המרגלים. בבמ' יד 29 נאמר "במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה". נמצא, שלפי השקפה זו – אלו שחטאו ייענשו ולא ייכנסו ארצה. כאן ברור ללא ספק, שמשמע הצירוף הוא ציון ט ו ט א ל י לכלל בני ישראל שמעל לגיל עשרים בלי כל הגבלה בגיל כלשהו. בבמ' לב, אגב הזכרת פרשת המרגלים, נאמר "ויחר אף ה' בישראל וינעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העושה הרע בעיני ה'" (שם 13). מכאן עולה, שקו הגבול בין הדורות עובר בגיל עשרים, ומי שעדיין לא מלאו לו עשרים שנה נכלל בדור הבא.¹³

(ב) במיפקדי הלויים

הלויים נמנו בשני סוגי מיפקדים:

א. במיפקד הראשון (במ' ג) נמנו כלל הזכרים בשבט 'מבן חודש ומעלה' (שם 15, 22, 28, 34, 39) במגמה לפדות את הבכורות בישראל. לצורך זה נמנו אף בכורות ישראל 'מבן חודש ומעלה' (במ' ג 40, 43). היות וכאמור מדובר בפדיון כלל הבכורות על-ידי כלל הלויים, ברור הוא טווח הגילים שנבחר. נקודת הפתיחה 'מבן חודש' באה משום הטעם, שרק משעה זאת נחשב הילד לבר-חיים (כיוצא בזה בפרשת הערכים – וי' כז – שאף בה נקודת הגיל הנמוכה ביותר לצורך ערכך היא – 'מבן חודש'). היות וקו הסיום הוא 'ומעלה' מסתבר, כאמור, שנמנו הכול באשר כל הנזכרים צריכים לפדות ולהיפדות. לפיכך כך הוא גם החוק לדורות בדבר פדיון הבכורות. רמז לו בא בבמ' ג 44 ואילך ועיקרו בבמ'

יח 15–16 "כל פטר רחם לכל בשר וכו' אך פדה תפדה את בכור האדם וכו' ופדויו מכן חודש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש עשרים גרה הוא".

נוסח הפדיה החד־פעמית במדבר 'מכן חודש ומעלה' ברור. שהרי מגמתו, כאמור, להגדיר את כל הבכורות ואת כל הלויים. ואילו בחוק לדורות לא נזכר לשון 'ומעלה', שהרי אין עוד מקום לנסח כך, שיכוון לגילאים שונים, אלא לבני גיל קבוע. כלומר, שבמלאת לילד חודש ימים יקימו את הפדיון. מאידך, קשה לשון 'מכן חודש' (במ' יח 16) כאשר צריך היה להיות כתוב "בן חודש". נראה לי, שניסוח זה הוא תוצאת גררה מנוסחאות כגון 'מכן x (ימים, שנים) ומעלה' (או 'ועד x שנים'), וזאת כחיקוי וגררה לניסוח פרשת מיפקד הבכורות במדבר ופדיונם של אלו על ידי הלויים (ושם, כאמור, היה טעם ללשון 'מכן... ומעלה').

ב. סוג המיפקד האחר שהלויים מופיעים בו הוא לשם צבא העבודה במשכן. שלוש מסורות באו בעניין זה:

(1) לפי האחת נאמר (במ' ח 24) "מכן חמש ועשרים שנה ומעלה יבוא לצבא צבא בעבודת אהל מועד". ראינו לעיל, שהמונח 'ומעלה' משמש בנוסחאות לציון קוטב של סיום לא מגודר, והנה כאן נאמר בכתוב הסמוך (25) "...ומכן" חמישים שנה, ישוב מצבא העבודה ולא יעבד עוד", נראה, איפוא, שלשון 'ומעלה' משמש כאן כהשלמה לקוטב ההתחלה ולא כקוטב של סיום כבכתובי המיפקדים של כלל ישראל, וכרגיל בטיפוס הנוסחה הנידון בזה.¹⁵ מלשון ההתייחסות לשרות מגיל 25 שנים ומעלה 'לצבא צבא' ומלשון השחרור 'ישוב מצבא העבודה' ניתן לקבוע בבירור, שאת שירותו הפעיל 'לצבא צבא' מסיים הלוי בגיל חמישים, אך אז מצטרף הוא למערכת שירות אחרת 'ושרת את אחיו באהל מועד לשמר משמרת ועבודה (היינו, אך עבודה) לא יעבד" (שם 26).¹⁶ מסורת הגילים 25–50 מופיעה רק כאן בנוסח המסורה, אולם כנגד זאת, בתרגום השבעים לכתובים רבים בבמ' ד ננקטת הגירסה של עשרים וחמש שנים במקום שלושים שנה שבנוסח המסורה (ור' לקמן על מסורת זו).

(2) בבמ' ד פסוקים 3, 23, 30, 35, 39, 43 באה נוסחת משך עבודתם של הלויים "מכן שלושים שנה ומעלה ועד בן חמישים שנה כל בא לצבא לעשות מלאכה באהל מועד" (שם 3), או "כל הבא לצבא צבא לעבד עבודה באהל מועד" (שם 23), או "כל הבא (לצבא – בפשיטתא) לעבד עבודת עבודה ועבודת משא באהל מועד" (שם 47) ועוד. נמצא, שסוגי השירות שנזכרו בפרק ח חוזרים כאן, אולם יש בזה מסורת שונה ביחס לגיליים.¹⁷ ונראה שזה הטעם לגירסת השבעים, שבעקביות גורסים בכל ההזכרות שבפרק: 'מכן עשרים וחמש שנים' וכו' וזאת כדי לאחד את המסורות של במ' ד יח.

לשון 'ומעלה' משמש כאן באותה משמעות כבפרק ח ור' לעיל. כלומר, גם כאן אין לשון 'ומעלה' משמש בקוטב הסיום, אלא הוא קובע את הכיוון של זרימת

הזמן בנקודת הפתיחה. עם זאת אין לטעון, שהמונח 'ומעלה' אינו מתפקד במעמדו הרגיל ולפנינו מונח ש'דהה' ונשתנה, אלא הוא ממשיך לקיים את הפונקציה הרגילה של ציון כיוון הזמן, ומשובץ באיבר הפתיחה במקום באיבר הסיום. גירסה מיוחדת במינה באה בדה"א כג 3. שם מסופר על מיפקד לויים בימי דוד "ויספרו הלויים מבן שלושים שנה ומעלה" ולא נאמר קוטב סיום מדויק (כגון עד חמישים שנה). שמא יש בזה ניסוח מכוון לכלול את כל הלויים בלא הבדל תפקידיהם, או שהסופר נקט נוסח במדבר ד בלא לתת את הדעת שלשון 'ומעלה' משמש שם בתפקיד שונה.

3) מסורת שלישית בעניין מיפקדי הלויים עולה מכמה כתובים שזמנם הבית השני. בעז' ג 8 נמנו הלויים בימי זרובבל "ויעמידו את הלויים מבן עשרים ומעלה לנצח על מלאכת בית ה'". משום העדר מסורת של מיפקד לויים לפי סכימה זו, דומה עלי לומר, שלמעשה יש כאן חיקוי סגנוני של הוראת המיפקדים הכלליים של יוצאי צבא (במ' א; כו).¹⁸ או שמא אפשר, שהיתה מסורת כזו בצד שתי המסורות הראשונות, אלא שלזו אין במקרה חומר מקביל בספרי התורה. כך גם במיפקד הלויים המתואר בס' דברי הימים, שעניינו ימי דוד (דה"א כג 24 "אלה בני לוי... לפקודיהם במספר שמות לגלגלתם עשה המלאכה לעבודת בית ה' מבן עשרים שנה ומעלה". והשווה את תפקידי עבודתם לאלה שבספר במדבר פרק ד), ומכל מקום טווח הגילים הוא מעשרים שנה ומעלה (ור' לעיל). בפס' 27 חוזר עניין הגילים "כי בדברי דויד האחרונים היה מספר בני לוי מבן עשרים שנה ומעלה".¹⁹ בהמשך פס' 28-32 נאמרו בפירוט רב תפקידיהם, וזאת בהקשר לתפקידי הכהנים בני אהרון. ראויה לציון מיוחד הסתירה בשיטת המיפקד הבאה בפרק זה: מחד, כאמור, הוצג (פעמיים) טווח הגילים שמעשרים ואילך (פס' 24, 27), ומאידך הובאה בפתיחת הפרק השיטה של מבן שלושים ומעלה, והיא שיטת במדבר ח (לפי נוסח המסורה). ור' לעיל. ונראה, שיש כאן השתקפות שתי מסורות שונות, שהמחבר הכירן.

בס' דה"ב לא 17 מופיעה פעם נוספת מסורת מיפקד של בני לוי, ואף היא של בני עשרים ומעלה. שם נמסרה התיחשות "הכהנים לבית אבותיהם והלויים (בשבעים: במחלוקותיהם) מבן עשרים שנה ולמעלה". ניתן איפוא לסכם, שאפשר שבמקורות בית שני (עזרא ודברי הימים) הובאה מסורת שלישית של מיפקד לויים (וכהנים דה"ב לא 17) מבני עשרים ומעלה, והיא מסורת הנבדלת ממסורות במדבר ד יח.²⁰

בפרשת מיפקד הלויים בימי חזקיהו אנו מוצאים איזכור לטווח גילים אחר. בדה"ב לא 16 נאמר "מלבד התיחשם לזכרים מבן שלש שנים ולמעלה לכל הבא לבית ה' לדבר יום ביומו לעבודתם במשמרותם כמחלוקותיהם". שמא יש כאן טעות ומכוון אל נכון לשלושים שנה ברוח במדבר ח, אך אם הגירסה נכונה, אזי

היא בלתי ברורה, שהרי מה ערכו של מיפקד בני שלש ואילך²¹ "לכל הבא לביתה"²². ומה היחס בין שיטת מיפקד זה לשיטות המיפקדים האחרים של בני לוי?

נספח: 'מבן עשרים שנה ומעלה' – על תפיסת היקף דור במקרא

בנוסחה "מ... ומעלה" ובמיוחד בשימושיה "מבן x שנה ומעלה" בא ברוב הכתובים הציון עשרים שנה בפתיחה. נשאלת השאלה על מה מיוסדת בחירת הגיל עשרים שנה בכתובים אלו. לדעתי, ניתוח האמור במקרא בפרשת המרגלים עשוי לתת לפחות צד אחד של התשובה לשאלה זו.

בבמ' יד 29 נאמר "במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה". נמצא, שלפי השקפה זו אלה שחטאו ייענשו ולא ייכנסו לארץ. הרי ניסוח זה של העונש הוא פשרה אלהית לאחר שתחילה רצה להמית את כל העם, כפי שמשמע מדבריו "אכנו בדבר ואורישנו" (שם 12) ובדברי משה המגיב על כך "והמתה את העם הזה כאיש אחד" וגו' (שם 15). והנה לאחר הפצרות משה והנמקותיו, אומר האל: "כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אתתי אשר עשיתי במצרים ובמדבר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי אם יראו את הארץ" וגו' (שם 22–23).

לפנינו משפט ההנמקה מדוע בני עשרים ומעלה לא ייכנסו ארצה. האם כוונת הכתוב לומר, שמי שאינו בן עשרים אינו בר עונשין, משום שאינו בר-שיפוט? או בלשון הכתוב (בהפיכתו לניסוח שלילי) אלה – הצעירים מגיל עשרים – לא ראו את כבוד האל; או שראו, אך אין לומר עליהם שניסו את האל מפאת היותם קטינים, ולפיכך גם אינם בגדר "וכל מנאצו לא יראוה" (במ' יד 23). שמא יש בכך כדי לענות על שאלות האחריות המוסרית והמשפטית של אדם, וכן על שאלת תפיסת מושג הדור בתקופת המקרא, וכיוצא באלו שאלות.

סיוע לפירוש שהצענו בזה עולה בטקסט מקביל, המזכיר את דברי האל שהובאו קודם. המכוון הוא לבמ' לב 11 הן בעניין שנים וחצי השבטים ומזכיר את גזירת האל בעניין המרגלים "אם יראו האנשים העולים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא מלאו אחרי". נמצא, שמי שגילו קטן מזה – אין להאשימו "כי לא מלא אחרי" (= מצוות ה'). והשווה שם 12 המדבר בשבחם של כלב ויהושע "כי מלאו אחרי ה'". יתירה מזו, בהמשך נאמר "ויחר אף ה' בישראל ויניעם במדבר ארבעים שנה עם תם כל הדור העושה רע". כלומר, כל בני הגילים מעשרים ואילך נתפסים כמהווים דור, ואילו מי שמתחת לגיל זה נתפס ביחידת דור שונה.

בתרגום השבעים לכתוב זה, כהסבר ללשון 'מבן עשרים שנה ומעלה', נאמר *oi ἐπισταμένους τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν* היינו, אשר ידעו טוב ורע. יש בכך הנמקה לסיבת אשמתם. כלומר, לפי מערך הטיעון שהבאנו בזה, מי שאינו בן עשרים ומעלה אינו יודע טוב ורע. פירושו זה עולה בדרך מפתיעה גם בנוסח המסורה לדב' א' 39, העוסק באותו הקשר כמו במ' לב' 'וטפכם אשר אמרתם לבו יהיה ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבואו שמה ולהם אתננה והם יירשוה'. (ושם 35 נזכרו "הדור הרע הזה" כתואר לבוגרים יותר, אלה שלא יבואו; ר' לעיל). נמצא, שבלשון "טף" וכיוצא בו הוגדר כאן במפורש כל מי שלא מלאו לו עשרים שנה.

הלשון "ובניכם אשר לא ידעו טוב ורע" הוא שגרם להיווצרות נוסח השבעים לבמ' לב' 11, ור' גם יש' ז' 15–16 על מונח ידיעת טוב ורע וקשריו לעניין הגיל. צירוף של גילים וידיעת טוב ורע בא בסרך העדה א, שורות 10–11 "ולוא יקרב אל אשה לדעתה למשככי זכר כי אם לפי מולאת לו עשרים שנה בדעתו טוב ורע". והוא כשיטת במדבר לב' הנ"ל ודברים א' וכשיטת פרשנות השבעים לבמדבר לב'. הגדרת 'ילד' (וממילא, מי שאינו יודע טוב ורע) עולה ממגילת המקדש לט', 7–8 "לוא תבוא בה אשה וילד עד יום אשר [] נפשו לה' מחצית השקל חוק עולם לזכרון", וכו' ובשורות 10–11 נאמר "אחר יבוא מבן עשרים שנ[ה] [ה] ולמעלה"². הקטע דן באיסור כניסת (אשה) וילד לעיר המקדש עד מלאת לו עשרים שנה, ורק לאחר שיתן מחצית השקל, שהוא בכת דין לדורות, החל על בני עשרים ומעלה, יוכל להיכנס.³

מעניין הוא, שבדברי ברזילי (שמ"ב יט 36) "בן שמונים שנה אנכי היום האדע בין טוב לרע" ניתן ללמד, שידיעת טוב ורע הוא 'נחלת' בני עשרים ועד לגיל מבוגר כלשהו, למשל, שישים שנה.⁴ אך מכל מקום בני שמונים כבר אינם יודעי טוב ורע.⁵

הערות

- 1 אני מתעלם משימושים אחרים, שאינם עיקר עיוננו כאן. כגון דב' כח 13 "והיית רק למעלה": מל"ב ג' 21 "מכל חוגר חגורה ומעלה", ועוד.
- 2 על הנוסחאות המקראיות לתיאור משך הזמן ורציפותו הרציתי בקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, (ירושלים תשל"ז). כאן אני עוסק באחת הנוסחאות הללו. בפועל מסתבר, שסוג זה תפוצתו מעטה ביחס לתפוצת שאר הנוסחאות. ור' מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, דברי הקונגרס העולמי השביעי, ירושלים תשמ"א, עמ' 35–23.

- 3 והוא די רחוק מזמן דוד, שהרי הכתוב טורח להדגיש, שהעניין התמיד "עד היום הזה", ומה רבותא היא לומר כך, אם המחבר קרוב בזמן למאורעות.
- 4 כך, למשל, בוי' כב 27: שמ"א טז 13: יח' לט 22: מג 27: חגי ב 18.
- 5 למונח זה ולדוגמאות לשימושו במקרא ר' ש. טלמון, *Double Readings in the Massoretic Text, Textus 1*, (1960), pp. 144-184.
- 6 לשון שני הפסוקים נראה להיות מגומגם כלשהו, שמה משקפת צורתו הרכב של מספר נוסחאות. יש לתת את הדעת ללשונות אלו: (1) "את כל המצוות האלה אשר דבר ה' אל משה"; (2) "את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה". הרי 2 הוא כפולה ברורה של 1 והשווה עוד בהמשך "אשר צוה ה' וכו'".
- 7 על הכתוב הזה אני עומד לכתוב במאמר נפרד.
- 8 השאלה שאני מציג בפנים, היינו, אם נמנו הכול או רק חלק, היא עתיקת יומין. ובדין מצביע ליונשטם על המכילתא, המתלבטת בלשון "שש מאות אלף רגלי גברים לבד מטף" (שמ' יב 37) כמכוון לבד מנשים, מטף ומזקנים. וכן סבר פילון, חיי משה א, סעיף 27, עמ' 104: השווה קדמ' ב, טו, א (ב, 317), ור' גם אמ"ה, ערך מפקדים, עמ' 219. ר' ש. ליונשטם, מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה (ירושלים תשכ"ב), עמ' 96-97, המפנה את תשומת הלב (כפרשנים רבים) לכך שמספר זה מקביל למספר של יוצאי הצבא בבמ' א 46: כו 51. ועל כן סבר, שנמנו רק יוצאי צבא, ובכך יצא כנגד אולברייט, *JPOS 5* (1925), pp. 20-25, שסבר שהמפקדים היו של כלל העם ולא רק של יוצאי צבא. מנדנהול מפרש את הרשימות כמכוונות לרישום צבאי, ואפילו בתחולה לא רחבה ביותר, *G.E. Mendenhall, JBL 77*, (1958), p. 60. מאידך סבר ליוור [פרשת מחצית השקל במקרא ובמגילות כת מדבר יהודה, חקרי מקרא ומגילות מדבר יהודה (ירושלים תשל"ב)], עמ' 109-112], שהמפקד בשמ' ל 11 ואילך מכוון לכלל ישראל. עיין שם, עמ' 112, הע' 7 וכן עמ' 128 על דעתו, ששמ' לח ובמ' א משקפים שתי מסורות שונות של מפקד ישראל במדבר, וכן שם, עמ' 128, הע' 61 על במ' א ויכו כמסורות וריאנטיות של מפקד אחד.
- עיקר טענת ליונשטם היא כנגד כל פירוש, הרואה בזה מניין כללי באשר לדעתו מניין כזה לא היה ידוע במקרא ובמזרח בעת העתיקה. עם זאת רצוני להעיר, שכל הוויכוח נסב על המציאות המתבטאת במפקדים וכיוצא בזה, אבל ההכרעה לכאן או לכאן אינה באה מתוך לימוד משמע הלשון 'ומעלה', שהוא עיקר ענייני כאן.
- 9 כפי שיתברר להלן, יש בהחלט אפשרות, ש'יוצא צבא' מכוון לטווח גילים מוגבל כגון לבני עשרים ועד חמישים שנה, למשל. נמצא, שבאמור הכתוב 'יוצא צבא' מבן עשרים שנה ומעלה' הוא מכוון אמנם לטווח גילים מסוים אף מבלי שנאמר כך במפורש. אבל אף אם פירוש זה נכון, עשוי הצירוף לשמש בטקסטים אחדים גם שלא במשמעו הרגיל. היינו, מחד אמרו 'יוצא צבא', ומאידך המניין הוא טוטאלי – כל הגברים מבני עשרים שנה ומעלה ללא כל הגבלת גיל. אבל מהעדר כל כתוב המציין קוטב סיום מוגדר בפרשיות אלו, עולה על דעתו, שהפירוש שהועלה בפנים, היינו, שהמניין נמשך מבני עשרים ללא כל הגבלה, הוא הנכון (אבל ר' עוד לקמן).
- 10 אף במפקד של סוף הנדודים במדבר (במ' כו 2) בא אותו לשון "שאו את ראש כל עדת בני ישראל מבן עשרים שנה ומעלה לבית אבותם כל יוצא צבא בישראל". בפס' 4 נאמר "מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה ה'". כאן, שלא כמו בפרשה הקודמת (במ' א), אין חזרה על הגילאים הנמנים ולא על הלשון 'יוצא צבא' אצל כל שבט ושבט.
- 11 י. ידון, מגילת המקדש (ירושלים תשל"ז), כרך ב', עמ' 180.

- 12 הלשון "מבן עשרים שנה ומעלה" בא עוד בטקסטים נוספים כגון במגילת המקדש, עמ' יז, שורה 8: "מבן עשרי[ם] שנה ומעלה יעשו אותו (= את הפסח) ואכלוהו בלילה". היינו, שלשית הכת, רק מי שהוא בן למעלה מעשרים שנה יכול לקחת חלק בקרבן הפסח. בטקסט הזה אין קוטב סיום מוגדר והרי זה כמו בכתובי המקרא שנידונו בפנים. מאידך, בספרות הכת יש שורת כתובים, שצויינו בהם נקודות סיום מוגדרות אגב שימוש הנוסחה כמו בכתוב הנ"ל על משמר המלך, לכתובים נוספים. עיין י. ליכט, מגילת הסרכים (ירושלים תשכ"ה), עמ' 255 בטבלה. ר' גם י. ליור, שם, עמ' 129, הערה 63.
- 13 על שאלת חשיבותו של ציון הגיל עשרים שנה בפתיחת הנוסחה, ועל תפיסת היקף הדור בתקופת המקרא, ראה בנספח בסוף המאמר.
- 14 עניין 'ומבן קשה. ונראה, שכמו לגבי הצירוף 'מבן חודש' וכו' (ר' לעיל) אף כאן יש גררת-חשיבה של הכותב בדמותו, שהוא עוסק בקוטב הפתיחה במקום בקוטב הסיום.
- 15 הכתוב בכמ' ח 24 מבקש להגדיר מצב מסוים בתקופת המדבר. נמצא, שבהחל שירותם של הלויים, יהיו בהם כאלה שיתחילו בגיל 25 שנה, אך יהיו ביניהם בני 30, 40 וכו', שרק אז יתחילו בשירות (שהרי לפני כן לא היו הלויים משרתים בקודש).
- 16 תן דעתך, שאת האפקט של הכיוון הכללי של הזמן ואת כל התפיסה הטוטאלית, זו שמצאנו בנוסחה 'מ... ומעלה', ניתן, למעשה, להביע גם בלא כל נקודת סיום, ולו גם כללית (= 'ומעלה'). דבר זה עולה ממעמד הלויים לאחר גיל חמישים, שהרי כה אמור עליהם: "ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה וכו' ושרת את אחיו" וגו', ולא נאמר מהו הגבול העליון לסוג שני זה של שירות, המתחיל בגיל חמישים, ולפיכך דין הלשון "ומבן חמישים שנה... ושרת... לשמר משמרת" וכו' כדין הצירוף 'ומבן חמישים שנה ומעלה' וגו'. על הטיפוס של האמרה הכוללת, המובעת גם על-ידי אי-הזכרתו של קוטב הסיום עמדתו בהרצאתי בקונגרס, ר' לעיל, הערה 2.
- 17 ועי' חולין כד, ע"א ליישוב הסתירה בגיל ההתחלה השונה של עבודת הלויים.
- 18 היש ליחס חשיבות לכך, שכאן משמשת 'ומעלה' כקוטב סיום, בעוד שבשתי המסורות על מפקדי הלויים (במ' ד: ח) היא משמשת בתפקיד של המשך קוטב הפתיחה, כאמור לעיל? רוצה לומר, שכאן דמיון לשימוש של המיפקדים הכלליים (במ' א; כו) לא רק בעניין טווח הגילים, אלא גם במעמדה של 'ומעלה'.
- 19 צורת 'ולמעלה' במקום 'ומעלה' באה רק בספר דברי-הימים (כאן וכן בדה"ב לא 16-17). השווה A. Hurvitz, *RB* 81 (1974), p. 36. צריך לתת את הדעת לכך, שהכתוב מסביר את מניין הלויים לצורך העבודה מבן עשרים שנה ומעלה בכך שאין להם עוד התפקיד של נשיאת המשכן בכתקופת הנדודים (דה"א כג 26). היינו, שאין עוד צורך לאחר את תחילת עבודתו לגיל של שלושים שנה, משום שגם בני עשרים יכולו להסתדר עמה. אך עדיין תישאל השאלה על התנגשות של מסורת זו (של פס' 3) עם זו של פסוקים 4 ו-27.
- 20 ההבדל בין הטקסטים השונים בעניין מפקדי הלויים בין דברי-הימים למקורות האחרים פורש כהשתקפות של מציאות שונה של מעמד השבט ושל שוני התפקידים שהוטלו עליו ור' W. Rudolph, *Chronikbücher. HAT* (Tübingen 1955), p. 85-87. 156: R. Kittel, *Die Bücher der Chronik* (Göttingen 1902), pp. 85-87. על מיעוט מספרם של הלויים בבית שני ר' J.M. Myers, *Chronicles*, AB (New York 1965), pp. 160-161; J. W. Rothstein — J. Hänel, *Kommentar zum*

ersten Buch der Chronik, KAT (Leipzig 1927), pp. 419-420.

מסורת דברי-הימים היא של בני עשרים ומעלה, לפיכך הטקסט בדה"א כג 3 על בני שלושים ומעלה מוגדר על-ידי רודולף, שם, עמ' 153, 155 כמסורת עצמאית, הנבדלת מזו של בעל דברי-הימים עצמו.

על ההבדל בין גיל הלויים בשירות בבית שני לעומת גיליהם בבית ראשון, ר' י. ליוור, פרקים בתולדות הכהונה והלוייה (ירושלים תשכ"ח), עמ' 31. על היחס שבין הגיל במפקד הכללי (במ' א) לגילים במפקדי הלויים בבית שני ר' רותשטיין שם, עמ' 411. על הירידה במספר הלויים בבית שני ועל הירידה בגיל התחלת השירות במגמה לספק את כוח העבודה הדרוש למקדש ר': H.H. Wolff. *Problems Between the Generations in the O.T.*, apud: J.L. Crenshaw — J.T. Willis (ed.), *Essays in O.T. Ethics* (New York 1974), p. 81.

21 רודולף, שם, עמ' 309 סבור, שעניין רשימות לויים בני שלוש מכוון לאלו שעתידיים לשרת, בעוד שהשירות בפועל לפי השיטה המובאת שם, היא של בני עשרים ואילך. אבל ר' מייארס, שם, עמ' 81-82, המגיה את הנוסח ל – שלושים שנה ומעלה, אותה הגהה הציעו גם פרשנים אחרים לס' דברי-הימים.

22 להבדיל ממניין הלויים מבני חודש, שמגמתו היתה ליתן את מספרם הכולל, ועיין לעיל.

נספח

- 1 ראה בפנים (תכופות).
 - 2 ראה א. קימרון, לנוסחה של מגילת המקדש, 'לשוננו' מב (תשל"ח), עמ' 144.
 - 3 י. ידן, מגילת המקדש (ירושלים תשל"ז), כרך ב, עמ' 117-118: השווה גם כן כרך א, עמ' 192.
 - 4 לפירושים השונים של נקודת הסיום בנוסחה "מבן × שנה ומעלה", ראה לעיל.
 - 5 עניין ידיעת טוב ורע נידון בספרות רחבה ועיקרה אינו נוגע לענייננו. עם זאת ראוי להזכיר מספר מחקרים, שיש להם השלכה לנידון.
- G.W. Buchanan, *JBL* 75 (1956), pp. 114-120. דן בסוגיית ידיעת טוב ורע והגיע למסקנה, שקו הגבול לידיעת טוב ורע הוא עשרים שנה. בקצת מן הכתובים אני מסכים איפוא לדעתו. אולם לא כל מה שכתב על טוב ורע שייך לענייננו, ואף אינני יכול להסכים עם כמה מדבריו. על דחיית הזיהוי של עשרים שנה ר' R. Gordis, *JBL* 76 (1957), pp. 124-138. במיוחד עמ' 136-138. מאידך מסכים שטרן עם Buchanan על גיל עשרים שנה. ר' VT 8 (1958), pp. 405-418; במיוחד שם, עמ' 415. לאחרונה כתב ינסן על שאלת הגיל בהקשר לידיעת טוב ורע. הוא מוצא קשר בין ידיעת טוב וגיל הבגרות, אך בלא קשר לגיל ספציפי, ר' J. Jensen, *CBQ* 41 (1979), pp. 223-225.